

Renata Felińska
rf27@wp.pl

Teresa Górniak
teresa.gorniak@lib.uni.lodz.pl
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

ANALIZA TENDENCJI I KIERUNKI ZMIAN W POLITYCE GROMADZENIA KSIĄŻKI ELEKTRONICZNEJ W BIBLIOTEKACH NAUKOWYCH

Abstract: At the University Library ongoing updates and additions to its collections is an important part of keeping didactics and scientifically researched work current and up to date. E-books are the most efficient way of modernizing and speeding up the process of acquiring books to the libraries' collections. This article discussed the advantages of e books for its users and libraries. The tendency and trends of changes in the accumulation of e-books at the University library were also analyzed. The article stated the new role of e-books and reviewed the innovative method of collecting them.

Słowa kluczowe: e-booki, podręczniki akademickie, zbiory elektroniczne, technologie informacyjno-komunikacyjne

Wstęp

Misją biblioteki uniwersyteckiej jest racjonalne budowanie księgozbioru w oparciu o potrzeby jej użytkowników. W związku z tym szczególną uwagę zwraca się na kompletowanie księgozbioru zgodnie z prowadzonymi przez pracowników naukowodydaktycznych badaniami i kierunkami kształcenia uniwersyteckiego.

Biblioteka naukowa pełni w pewnym stopniu rolę pośrednika pomiędzy tym, co proponuje rynek wydawniczy i księgarski a środowiskiem akademickim. Konsekwencją rozwoju nowych technologii i zapotrzebowania środowiska akademickiego jest wzbogacenie oferty o e-książki.

Pojawienie się i szybka ekspansja e-książek wywołuje ciągłe dyskusje: czy ze względu na pozytywne cechy jakie posiadają, nie zastąpią książek drukowanych? Z punktu widzenia biblioteki rozważania te mają na celu nie tylko wnikliwe poznanie nowego nośnika, ale przede wszystkim znalezienie najkorzystniejszych sposobów gromadzenia, opracowywania i udostępniania tzn. znalezienia e-książkom najlepszego miejsca w strukturze zbiorów biblioteki.

Czy rzeczywiście e-książka wyprze z biblioteki książkę drukowaną trudno jest przewidzieć. Na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego można

stwierdzić, że jej pojawienie się pozwala na uzupełnienie i wzbogacenie księgozbioru poprzez zorganizowanie dostępu do najnowszych krajowych i światowych źródeł naukowych z zakresu nauk reprezentowanych na uczelni. Podstawą funkcjonowania biblioteki w tym zakresie powinna być ścisła współpraca ze środowiskiem akademickim w celu zapewnienia realizacji zadań dydaktycznych i naukowo-badawczych na najwyższym poziomie, ale także ułatwienie dostępu do e-książek o niekwestionowanej jakości i wartości, bowiem o profesjonalizmie współczesnej biblioteki decydują wartościowe zbiory i szybki do nich dostęp¹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza tendencji i kierunków zmian w polityce gromadzenia książki elektronicznej w bibliotekach uczelnianych na świecie. Jednocześnie autorki próbują nakreślić nowe zadania i wskazać innowacyjne metody gromadzenia e-książek, które mogłyby znaleźć praktyczne zastosowanie w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ).

Gromadzenie wczoraj i dziś w BUŁ

Głównym dokumentem określającym funkcjonowanie Biblioteki UŁ, poza aktami prawnymi wyższego rzędu, jest statut Uniwersytetu Łódzkiego, a szczególnie przepisy i zadania zawarte w regulaminie biblioteki.

Celem nadrzędnym jest zaspokajanie bieżących potrzeb czytelniczych i informacyjnych użytkowników zgodnie z możliwościami finansowymi biblioteki, tak by w księgozbiornie znalazły się wydawnictwa ważne z punktu widzenia profilu uczelni, dydaktyki i prac naukowo-badawczych. Podstawowe zadania Oddziału Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów Biblioteki Głównej UŁ to:

- zaopatrzenie studentów w podręczniki polskojęzyczne (studia dzienne, wieczorowe, zaoczne, na odległość);
- zaopatrzenie studentów w literaturę angielskojęzyczną (studia w języku angielskim);
- dostarczenie pracownikom uczelni wydawnictw na potrzeby dydaktyki i prac naukowo-badawczych.

Biblioteka jest otwarta na dezyderaty, każdy ma możliwość zgłoszenia potrzeb i uwag m.in. za pośrednictwem zakładki „Zaproponuj książkę” na stronie domowej biblioteki.

W ostatnim okresie widoczne są wyraźne zmiany zachodzące w polityce gromadzenia druków zwartych w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, związane w głównej mierze z nowymi technologiami informacyjnymi.

Okres budowania księgozbioru BUŁ od momentu powstania tj. od 1945 r. aż do 2004 r. omówiony został przez Mirosławę Suskę², kierownika Oddziału

¹ H. Holender, *Gromadzenie po macoszemu*, „Forum Akademickie” 2009, nr 1 (43), s. 6.

² M. Suska, *Gromadzenie zbiorów w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–2004. Zarys problematyki. Aquisitions of Collections in the Łódź University Library in the Years 1945–2004*, [w:] *O nauce, dokumentach i informacji w bibliotekach Uniwersytetu Łódzkiego*.

Gromadzenia i Uzupelniania Zbiorów w latach 1995–2008. Kwestię cenzury i ograniczonego dostępu do literatury zagranicznej szerzej nakreślono w artykule Teresy Górniak i Barbary Saletry³. Natomiast problematyką kupna krajowych druków zwartych w ostatniej dekadzie zajęła się Monika Sulejewicz-Nowicka⁴. Z jej badań wynika, że w ostatnich latach systematycznie zmniejsza się ilość zakupionych drukowanych wydawnictw zwartych do księgozbioru dydaktycznego „W”. Poza tym zmniejsza się procentowy udział wydatków na kupno krajowe w stosunku do kupna zagranicznego i wydawnictw elektronicznych.

Większą uwagę na źródła elektroniczne w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego zaczęto zwracać od momentu wdrożenia zintegrowanego systemu bibliotecznego HORIZON. Pierwszego zakupu czasopism elektronicznych wydawnictwa Springer i bazy abstraktowej Chemical Abstract dokonano w 1999 r.

Dziś oferta prezentowana na stronie BUŁ zapewnia dostęp do 135 373 e-książek i 23 854 tytułów e-czasopism oraz 106 serwisów i baz danych. Ich zakres tematyczny jest bardzo szeroki i obejmuje wszystkie dziedziny wiedzy – od humanistycznych po nauki ścisłe. Pozyskiwaniem źródeł elektronicznych, w tym również e-książek od wielu lat zajmuje się Oddział Informacji Naukowej, a dokładniej Samodzielna Sekcja Bibliografii, Bibliometrii i Sieciowych Zasobów Informacji.

W latach 2011–2012 Oddział Gromadzenia i Uzupelniania Zbiorów dokonał wieczystego zakupu 188 pozycji książek elektronicznych, głównie z nauk ścisłych i ekonomii, wytypowanych przez pracowników naukowych z zaferowanej Bibliotece UŁ bazy dokumentów wydawnictwa Wiley-Blackwell.

Obecnie biblioteka posiada stały (wykupiony) dostęp do e-książek:

- ibuk – serwis PWN (czytelnia online) książek elektronicznych dla studentów i wykładowców – 1 616 książek z nauk ekonomiczno-społecznych, humanistycznych, prawa i matematyczno-przyrodniczych;
- eBooks on EBSCOhost Academic Collection – 92 000 książek elektronicznych ze wszystkich dziedzin wiedzy;
- LEX Omega – 1 731 (monografie + komentarze);
- OECDiLibrary – 8 998 książek;
- Wiley online library – 188 książek głównie z nauk ścisłych i ekonomii;
- RSC books – 35 książek z serii wydawniczej;

On Science, Documents and Information in the Łódź University Library, pod red. S. Kurek-Kokocińskiej, Łódź 2008, s. 103–114.

³ T. Górniak, B. Saletra, *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Nie po myśli władzy: studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen i M. Żyndy, Toruń 2012, s. 263–279.

⁴ M. Sulejewicz-Nowicka, *Krajowy zakup drukowanych wydawnictw zwartych w latach 2005–2012 w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego* [w druku].

- Springer – książki udostępniane dzięki licencji ogólnopolskiej przez Wirtualną Bibliotekę Nauki (27 087 tytułów) oraz, okresowo, do e-książek w bazach testowych.

Na świecie znacząco wzrasta zainteresowanie użytkowników książką elektroniczną, co potwierdzają badania prowadzone m.in. w Stanach Zjednoczonych, np. w Bibliotekach Texas A&M University⁵, które porównują wykorzystanie e-booków i ich papierowych odpowiedników.

Niezależnie od szybkiego rozwoju rynku książki elektronicznej biblioteka naukowa, zgodnie z sugestią autorów artykułu⁶, musi postawić sobie pytania:

- czy monograficzne e-treści oferowane przez dostawców uzupełniają czy zastępują lokalne wykorzystanie treści drukowanych;
- czy gromadzenie e-booków jest w stanie odpowiedzieć na potrzeby użytkowników i w jaki sposób?

Specyfika naukowej książki elektronicznej

Mianem książki elektronicznej Łukasz Gołębiwski określa odpowiednio przygotowany plik tekstowo-graficzny, który może być odczytany na e-czytniku, czyli urządzeniu umożliwiającym poprawne otwieranie tychże plików, dzięki odpowiedniemu oprogramowaniu. Jest nim komputer, laptop, palmtop, telefon komórkowy, czy urządzenia wyspecjalizowane do odczytu e-booków: Kindle, Sony Reader, iLiad itp.⁷

Przyjmując taką definicję książki elektronicznej, możemy uznać, iż jej pierwowzorem jest rozpoczęty w USA, w 1971 r.⁸ Projekt Gutenberg (jego twórcą był Amerykanin Michael Hart), którego celem było stworzenie form elektronicznych na podstawie tekstów (światowego kanonu literackiego), wobec których wygasły prawa autorskie. Powstała w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku książka elektroniczna prezentowała strony i serwery z informacjami o książkach, bibliotekach, autorach i księgarniach. Amazon⁹ oferował już wówczas milion tytułów, publikując pierwsze strony autorskie z literatury

⁵ F. Link, Y. Tosaka, C. Weng, *Notes on operations employing usage data to plan for an e-book collection: strategies and considerations*, *Library Resources & Technical Services*, Oct. 2012, Vol. 56 Issue 4, s. 255.

⁶ *Ibidem*, s. 255.

⁷ Ł. Gołębiwski, *Śmierć książki. No Future Book*, Warszawa 2008, s. 57.

⁸ C. Armstrong, R. Lonsdale, *Introduction*, [w:] *E-books in libraries: a practical guide*, ed. By K. Price, V. Havergal, London 2011, s. XXI.

⁹ Amazon: amerykańskie przedsiębiorstwo z siedzibą w Seattle; największy na świecie sklep internetowy, lider w dziedzinie e-commerce. Od momentu założenia przez Jeffa Bezosa w 1994 r. był księgarnią internetową. Pierwsza sprzedana książka w lipcu 1995 roku to *Fluid Concepts & Creative Analogies: Computer Models of the Fundamental Mechanisms of Thought*. Obecnie Amazon znacznie rozszerzył ofertę produktów i zasięg działania dzięki budowie światowej sieci centrów realizacji obsługi klienta, oferując oprócz książek, elektronikę, rakiety tenisowe i biżuterię diamentową itd. Działa jako spółka Amazon.com, zapewniając szybki i wygodny serwis dla klientów w Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz innych, [w:] *POLSKIAMazon.pl*, [dostęp: 12.09.2013], <http://www.polskiamazon.pl/co-to-jest-amazon/>.

pięknej, rozpoczynając w ten sposób ekspansję hipertekstu. Nazwą e-book określono (prawdopodobnie) po raz pierwszy w 1988 r. powieść Williama Gibsona *Mona Lisa Overdrive*.

Teksty zapisywano najpierw na CD-ROM-ach, potem na DVD. Jednak nie były to jeszcze nośniki druku, gdyż nie nadawały się od razu do czytania mimo, że narzędzia te używały alfabetu. Były jedynie ucyfrowionym przekazem, przetwarzanym przez narzędzia komunikowania na komunikaty tekstowe. E-book to przeniesienie na nowy nośnik tekstu, przy konsekwentnym zastosowaniu alfabetu. Od 2000 r. książka elektroniczna i publikacja elektroniczna może być dostępny dla czytelnika w każdej chwili. Pierwszym urządzeniem, które stworzyło taką możliwość był kieszonkowy organizator Mobipocket – czytelnik z technologią e-papieru¹⁰.

Książka elektroniczna może znaleźć zastosowanie¹¹:

- jako portal stanowi rozbudowany tekst, który odsyła natychmiast do innych źródeł informacji np. do zintegrowanego z nim słownika, stron internetowych, które poszerzają opisywany temat, do specjalistycznych baz danych i usług. Książka elektroniczna jako portal jest interaktywnym medium umożliwiającym dostęp do dodatkowych treści z zewnątrz;
- jako tekst samoreferujący umożliwia tworzenie różnych rodzajów indeksów, list obrazujących częstotliwość wykorzystania wyrazów. Ponadto może, np. w przypadku tekstów obcojęzycznych stworzyć tłumaczenie na podstawie wbudowanego słownika. Tekst czytany jest fragmentarycznie i pozwala na szybsze uzyskanie niezbędnych informacji oraz ich analizę wraz z automatycznie wygenerowanymi komentarzami autora lub wydawcy;
- jako platforma zachęca użytkowników do tworzenia odsyłaczy i komentarzy;
- jako komponent urządzenia pozwala na jej odczytanie za pomocą komputera lub innego urządzenia elektronicznego. Jako komponent urządzenia może być elektronicznie rozpoznawana i przetwarzana na mowę. „Technologia ta polega na stworzeniu bazy dźwięków, które odpowiadają odpowiednim fonemom, literom, a także wyrazom, co oznacza, że taka baza jest słownikiem, a słownik – e-książką, z której korzysta program”¹²;
- jako węzeł sieciowy odwołuje się do innych książek i na odwrót. Stworzony metadokument obejmuje również elementy dystrybucji książek, katalogi biblioteczne alfabetyczne i przedmiotowe oraz komentarze, recenzje i rekomendacje. W takiej formie jest bardziej wartościowa, gdyż zyskuje szereg powiązań, a więc dodatkowe treści. Na tym polega szczególnie wartość naukowej książki elektronicznej. Poszerzone i dodatkowe

¹⁰ B. Klukowski, *E-booki w kraju i na świecie. Poradnik*, Warszawa 2012, s. 1–12.

¹¹ H. Babis, R. Lipnicki, *Książki elektroniczne jako źródło wiedzy w społeczeństwie informacyjnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2010, nr 57, s. 18–19.

¹² *Ibidem*, s. 20.

treści dostrzeżono i wykorzystano w przypadku dystrybucji czasopism naukowych przez np. Wiley Interscience, SpringerLink, które umożliwiają płatny dostęp do treści bibliotekom, a dla bezpośrednich użytkowników za darmo na stronach bibliotek uczelnianych.

Zalety książki elektronicznej

Za najważniejsze czynniki, które zdecydowały o zakupie książek w formie elektronicznej, biblioteki uznały (badania przeprowadzone w latach 2003–2006)¹³:

- szczególną atrakcyjność oferty, np. dostęp do wielu tytułów w ramach jednej licencji (9 ocen „ważny” lub „decydujący”);
- nieograniczoną w czasie (24h na dobę, 7 dni w tygodniu) dostępność zakupionej książki (także 9);
- chęć rozszerzenia oferty biblioteki o nowe formy dokumentów (również 9 „wyższych” ocen).

Zrównoważoną ocenę istotności otrzymały:

- oszczędność miejsca w bibliotece (8 ocen „ważny” lub „decydujący” przy 6 ocenach „bez znaczenia”);
- atrakcyjność książek elektronicznych jako nowinki technicznej (7 do 7).

Za mniej istotne lub bez znaczenia dla decyzji zakupu uznano:

- zgłaszane przez użytkowników potrzeby;
- trudności w zdobyciu wersji drukowanej przy równoczesnej dostępności wersji cyfrowej;
- niższa cena książki internetowej od odpowiednika drukowanego.

Dodatkowo Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej jako inny czynnik, który zdecydował o zakupie kolekcji wskazała ogromne zainteresowanie użytkowników po okresach testowych e-książek.

Zalety książki elektronicznej są pod każdym względem niepodważalne, jednak swoboda dostępu do kultury cyfrowej musi mieć charakter legalny z poszanowaniem praw autorskich¹⁴, aby ograniczony był dostęp do dystrybucji nielegalnej i ekspansji książek elektronicznych złej jakości i wątpliwej wartości.

Formy sprzedaży książki elektronicznej bibliotekom

Biblioteki naukowe na świecie mają różne możliwości zakupu książek elektronicznych¹⁵.

¹³ G. Czapnik, *Polski rynek książek internetowych i jego wykorzystanie w bibliotekach*, [dostęp: 29.03.2013], <http://www.nowyebib.info/publikacje/matkonf/mat17/czapnik.php>.

¹⁴ Ł. Gołębiowski, *E-książka / book. Szerokopasmowa kultura*, Warszawa 2009, s. 40.

¹⁵ C. Morris, L. Sibert, *Acquiring e-books* [w:] *The no shelf required: E-books in Libraries*, ed. S. Polanka, [dostęp: 12.04.2013], <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=345470&site=ehost-live>.

Bezpośrednio od wydawcy – niektórzy wydawcy sprzedają e-booki bezpośrednio do bibliotek. Najczęściej wydawcy łączą tytuły w pakiety dziedzinowe i dają upusty w stosunku do wersji drukowanej. Forma ta bywa dogodna ze względu na mniejsze ograniczenia DRM (Digital Rights Management – cyfrowe zarządzanie prawami), ponieważ wydawca sam kontroluje aktywność użytkowników i szybko reaguje na formy piractwa. Nie wszyscy jednak wydawcy są w stanie sprzedawać swoje tytuły w wersji elektronicznej, a ich rekordy MARC nie zawsze są odpowiedniej jakości. Do najbardziej znanych wydawców zagranicznych z platformą e-booków należą: Springer, Elsevier, Oxford University Press, Royal Society of Chemistry, Wiley, Brill, De Gruyter.

Poprzez platformy dostawców (agregatorzy) – tacy dostawcy jak: Ebrary, EBL (Ebook Library), Ingram Digital Host oraz EBSCO sprzedają e-booki wielu wydawców. Ułatwiają bibliotekom zakup, ponieważ poprzez podpisanie jednej licencji, oferują dostęp do szerokiego kręgu wydawnictw, redukując w ten sposób czas na poszukiwania i wybór tytułów do zakupu. W swojej działalności muszą równoważyć potrzeby bibliotek i prawa wydawców, których reprezentują, dlatego też bardziej restrykcyjne są u nich ograniczenia DRM dotyczące np. ilości wydrukowanych stron, skopiowanych treści oraz liczby jednoczesnych użytkowników. Sprzedawcy i wydawcy e-booków starają się znaleźć taki model sprzedaży, aby umożliwić korzystanie w bibliotekach, a jednocześnie chronić treści przed piractwem i zadbać o swoje dochody. Stąd różne opcje sprzedaży.

Od sprzedawców monografii – którzy działają jedynie jako dystrybutorzy dla wydawców i agregatorów e-booków. Książki elektroniczne mogą być nabywane poprzez ich plany wydawnicze. Ich systemy informują biblioteki o nowościach, oferując rekordy MARC lepszej jakości niż wydawcy.

Wykorzystując różnorodne źródła zakupu książki elektronicznej, biblioteki muszą znaleźć dla swych użytkowników odpowiednie formy dostępu, a przy ocenie wydawcy, agregatora czy sprzedawcy muszą wziąć pod uwagę następujące czynniki¹⁶:

- ile e-książek oferuje dostawca;
- przy ocenie agregatora, należy zastanowić się jak szeroki krąg wydawców reprezentuje;
- czy proponuje szeroki zakres tematyczny, czy jest wąsko wyspecjalizowany w jednej dziedzinie;
- czy książki są aktualne, czy dostępne są najnowsze edycje, czy większość tytułów stanowią nowsze czy starsze wydania;
- czy w ofercie szeroko są reprezentowane różne kraje i różne języki;
- czy e-książka zawiera cały materiał wydania papierowego, włączając w to grafikę, rysunki, tabele itp.;

¹⁶ A. Grigson, *An introduction to e-book business models and suppliers*, [w:] *E-books in libraries...*, s. 24.

- czy jakieś materiały są wykluczone z powodu braku licencji na ich digitalizację;
- czy są dołączone materiały dodatkowe np. multimedialne.

Należy podkreślić, że współpraca z różnymi wydawcami i agregatorami przynosi wymierne korzyści, ponieważ daje dostęp do szerszego zakresu poruszanych zagadnień. Nieraz decydującym czynnikiem o wyborze jakiegoś wydawcy może być fakt, że jest jedynym źródłem dostępu do pewnych treści.

Wydawcy zezwalają na jednoczesne (symultaniczne) korzystanie, ale do wyboru bibliotekarzy pozostaje wiele innych modeli licencjonowania książek internetowych¹⁷.

W modelu książki drukowanej (ang. print model), tytuł wykorzystywany przez jednego użytkownika jest równocześnie niedostępny dla innych czytelników, a biblioteka, chcąc umożliwić dostęp kolejnym czytelnikom, musi zakupić następne „egzemplarze” książki.

Model subskrypcji baz danych (ang. database subscription model) charakteryzuje się możliwością współbieżnego wykorzystywania publikacji przez nieograniczoną liczbę uprawnionych użytkowników w okresie trwania subskrypcji. Oferuje dostęp do dużej liczby tytułów, których wyboru dokonuje dostawca, co z jednej strony pozwala bibliotekom na oszczędność czasu i wysiłku, z drugiej jednak strony nie wszystkie tytuły są jednakowo wartościowe i nie zawsze odpowiadają potrzebom naszych użytkowników.

Najczęściej wydawcy zamieszczają na platformach agregatorów te tytuły, których sprzedaż wersji drukowanej już została uruchomiona i traktują sprzedaż wersji elektronicznej jako niewielki wpływ uzupełniający ich dochody ze sprzedaży druku. Czasami zawartość pakietu ulega zmianom w trakcie trwania umowy subskrypcyjnej (dla biblioteki stwarza to dodatkowy problem z wprowadzeniem opisu i rekordu MARC do systemu). Biblioteka musi corocznie wносить opłaty. W przeciwnym razie dostęp do wszystkich tytułów zostanie zamknięty. Cena za tytuł jest stosunkowo niska, jeśli jednak przyjrzeć się dokładnie kolekcji mogłoby się okazać, że bardziej trafne byłoby przyjęcie zasady wnoszenia opłaty za korzystanie, a nie za tytuł¹⁸.

Istnieją też pakiety subskrypcyjne, które zawierają najnowsze treści. Opcję taką proponuje serwis Safari, który wykazuje cechy elektronicznego przewodnika po książkach. W tym serwisie nowe wydania zastępują stare w ciągu trwania umowy, a biblioteki mają wpływ na wybór tytułów, ale koszt pojedynczego tytułu jest znacznie wyższy. Dochody wydawców są niskie (10% tradycyjnych zysków), więc muszą utrzymywać tytuł przez 10 lat, aby osiągnąć ten sam dochód co ze sprzedaży książki drukowanej. Część zysków przejmuje również dostawca za sprzedaż i koszty hostingu.

Wieczyste prawa własności – model związany jest z tradycyjną praktyką, gdy biblioteka buduje kolekcję zarówno dla bieżącego użytkownika,

¹⁷ G. Czapnik, *op. cit.*

¹⁸ C. Morris, L. Sibert, *Acquiring e-books*, [w:] S. Polanka (ed.), *The no shelf required....*

jak i dla przyszłych pokoleń. Opłata obejmuje koszt dostępu za kilka lat z góry, stąd cena, nawet dla pojedynczego użytkownika, jest wyższa od wersji drukowanej (od 20–100% w zależności od sprzedawcy i stosowanych zabezpieczeń). Cenę podwyższa jeszcze podatek VAT, a niekiedy opłata roczna wymagana przez dostawcę za korzystanie z platformy. Ten model zakupu może być stosowany w odniesieniu do literatury z zakresu nauk humanistycznych, treści których nie starzeją się tak szybko, poza tym pieniądze wykorzystane są dokładnie tylko na tytuły zgodne z zapotrzebowaniem użytkowników.

Przy tej formie zakupu istotne jest rozważenie:

- co się stanie gdy wydawca zbankrutuje albo zdecyduje się zamknąć dostęp;
- czy biblioteka zostanie wypłacone częściowe albo całkowite odszkodowanie;
- ile powiadomień będzie wysyłanych o wycofaniu jakiegoś tytułu?

Prawdopodobnie w odniesieniu do nauk ścisłych, technicznych, medycznych bardziej ekonomiczny będzie model subskrypcji lub opłaty za wykorzystanie (pay-per-view).

Opłata za wykorzystanie albo krótkoterminowe wypożyczenia (pay-per-view) – ten model wydaje się najbardziej efektywnym sposobem dostępu do e-booków. Biblioteki muszą zgodzić się na roczną opłatę bieżącą, ale płacą tylko za te treści, które były wykorzystywane. W ramach tego modelu nie ogranicza się liczby współbieżnych użytkowników, lecz limituje liczbę „aktów wypożyczenia” w czasie trwania subskrypcji. W 2007 r. opłaty za krótkoterminowe wypożyczenia stanowiły 10–15% wartości książki. EBL (Ebook Library) dostawca sprzedający e-booki w ten sposób daje bibliotekom możliwość automatycznego zakupu tytułu, który był wykorzystywany wielokrotnie¹⁹.

W 2008 r. dochody z e-booków przyniosły 2,9% wpływów z całego rynku książki w USA, tylko Taylor & Francis przyniósł dochody w wysokości 10%²⁰. Jest bardzo prawdopodobne, że rynek ten w dalszym ciągu będzie się rozwijał.

Konsorcyjny model zakupu²¹ – przynosi bibliotekom wchodzącym w skład konsorcjum wiele korzyści:

- grupowe negocjacje pozwalają na uzyskanie dostępu do większej liczby tytułów w tej samej cenie;
- uczestnicy konsorcjum mają prawo do dzielenia się książkami w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych, na co większość licencji nie zezwala;
- wszystkie biblioteki w ramach konsorcjum mają jednakowy i stały dostęp niezależnie od liczby studentów, których obsługują.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, s. 99.

²¹ S. Polanka, *Purchasing e-books in libraries*, “Library Technology Reports. The No Shelf Required Guide to E-books Purchasing” 2011, Vol. 47, No. 8, s. 6.

Wadą tego modelu jest problem z wyborem tytułów, wydawców, sposobu zakupu i poziomu dostępu dla większej ilości bibliotek. Często negocjacje z poszczególnymi członkami konsorcjum zajmują więcej czasu niż ze sprzedawcami.

Free or Open Access Model obejmujący darmowe kolekcje książek cyfrowych dostępne w Internecie. Ponieważ przedmiotem niniejszego artykułu są wyłącznie płatne książki internetowe, autorki pominęły omówienie tego modelu.

Biblioteczne metody typowania elektronicznej książki naukowej do zakupu

Większość wydawców książek elektronicznych, dostawców i sprzedawców stosuje takie same metody jak przy sprzedaży monografii drukowanych, tj. plan wydawniczy, zamówienia firmowe i zamówienia stałe. Ale są też nowe metody, typowe dla formatów elektronicznych: zakup e-booków poprzez subskrypcję, opłatę za wykorzystanie i patron-driven selection²².

Metoda patron-driven selection²³ (patron-initiated) została zainicjowana na początku XXI w., ale staje się jedną z najważniejszych. Dostawca daje dostęp do wszystkich e-booków (albo wybranej grupy tytułów w zależności od tego jak szeroką kolekcję zamierza stworzyć biblioteka), a biblioteka wprowadza odpowiednie rekordy MARC do katalogu i umożliwia wyszukiwanie. Opłata uiszczana jest za wykorzystane treści, za rozdział lub całą książkę (paper-view). Jest to metoda, w której system daje bibliotekom możliwość automatycznego zakupu tytułu, wykorzystywanego wielokrotnie. Biblioteka może określić z góry wielkość budżetu przeznaczanego na zakup, a nawet cenę jednostkową e-książki, aby nie kupować zbyt drogiej pozycji.

Metoda patron-driven acquisition coraz skuteczniej wypiera stosowaną dotychczas w tradycyjnym modelu gromadzenia zasadę just-in-case (na wszelki wypadek), ponieważ jest bardziej efektywna. Badania przeprowadzone przez amerykańskich badaczy²⁴ wykazują, że materiały gromadzone zgodnie z zapotrzebowaniem zgłoszonym przez użytkowników są częściej i przez większą liczbę użytkowników wykorzystywane niż książki typowane przez bibliotekarzy. Wskazują też niski procent niewykorzystanych pozycji w takiej kolekcji.

Dotychczas większość wydatków bibliotek pochłaniały całe pakiety e-booków, a tylko niewielkie fundusze przeznaczano na zakup pojedynczych tytułów, jednak w związku z rosnącym wykorzystaniem takich metod jak plan wydawniczy i patron-driven acquisition, sytuacja zaczyna się zmieniać.

²² C. Morris and L. Sibert, *op. cit.*, s. 104.

²³ F. Link, Y. Tosaka, C. Weng, *op. cit.*, s. 254–265.

²⁴ *Ibidem*, s. 127.

Promocja zasobów elektronicznych i dostępów testowych

Nawet najlepsze książki nie będą wykorzystane, jeśli czytelnicy nie będą o nich poinformowani, dlatego tak ważny jest skuteczny marketing. W Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego zakupione lub dostępne na zasadzie licencji krajowej e-książki (na stronie WWW Biblioteki, w zakładce Katalogi należy wybrać z listy Zasoby elektroniczne A–Z). Zajmuje się tym Oddział Informacji Naukowej.

Dla lepszego wykorzystania zbiorów elektronicznych kluczowe znaczenie ma dołączenie opisu bibliograficznego e-książki do katalogu OPAC. Niestety w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego idea ta nie jest jeszcze stosowana, ale powstał już zespół, który ma za zadanie opracowanie opisów książek elektronicznych na potrzeby NUKAT-u. Jako pierwsze opracowane zostaną książki elektroniczne z kolekcji Springera dostępne na licencji krajowej poprzez Wirtualną Bibliotekę Nauki.

Doświadczenia bibliotek naukowych w USA pokazują, iż mimo że zakupy i wypożyczenia książek w wersji papierowej są kontynuowane, to w najbliższym czasie będą znacząco spadać. W wersji drukowanej gromadzone będą w większości tylko monografie. Zgodnie z najnowszymi badaniami Springera „drukowane i elektroniczne wersje mogą egzystować razem i uzupełniać się wzajemnie”²⁵. Z ankiet przeprowadzonych na uczelniach amerykańskich w 2010 wynika, że 31% respondentów jest przekonanych, że książki elektroniczne będą odgrywać istotną rolę w ich życiu zawodowym za pięć lat”²⁶.

Dostęp do źródeł elektronicznych zmienia podejście bibliotek do kwestii budowania księgozbioru, co zostało podkreślone w artykule Pauli Kaufman – bibliotekarza i dziekana Biblioteki University of Illinois: „Bibliotekę XXI wieku będzie wyróżniać nie jej księgozbiór, ale zakres i jakość świadczonych przez nią usług”²⁷.

W tym kontekście decyzja o tworzeniu kolekcji książek elektronicznych jest przede wszystkim decyzją dotyczącą usług, a nie zbiorów. Kluczowym pozostaje pytanie czy użytkownicy chcą korzystać z e-podręczników, a jeśli tak, to jak biblioteki powinny zaspokajać te potrzeby? Są to diametralnie różne pytania od pytań typu: jak e-książki powinny być katalogowane, zarządzane i liczone. Gromadzenie e-książek należy rozważać w kontekście zmian zachodzących w oczekiwaniach użytkowników w kwestii wyszukiwania i korzystania z informacji. Jeśli biblioteki obsługują duże uczelnie z wieloletnimi tradycjami, a kadra naukowa przywiązana jest do wersji papierowych, to bibliotekarze muszą odpowiedzieć na te oczekiwania. Natomiast wielu przedstawicieli młodej kadry naukowej podkreśla wysoki poziom komfortu, jaki daje praca w oparciu o źródła elektroniczne.

²⁵ J. Dooley, *E-books for higher education*, [w:] *E-books in libraries...*, s. 119.

²⁶ *Ibidem*, s. 119.

²⁷ *Ibidem*, s. 120.

Wydaje się więc bardzo prawdopodobne, że w najbliższej przyszłości biblioteki będą stosować równolegle dwa sposoby gromadzenia książek – tradycyjny i nowoczesny, bowiem celem działalności bibliotek jest zadowolony czytelnik.

Decyzje o zakupie książek elektronicznych w Bibliotece UŁ, jak również w innych polskich bibliotekach uczelnianych, poprzedzone zostały decyzją o zakupie czasopism elektronicznych. Doświadczenia ostatnich dziesięciu lat pokazują jak słuszną była ta decyzja.

Podsumowanie

Książka elektroniczna pozbawiona materialnej formy wymaga zupełnie nowego modelu dystrybucji i nowego modelu gromadzenia i udostępniania w bibliotece. Wydawnictwa muszą nauczyć się je sprzedawać, a biblioteki gromadzić, opracowywać i udostępniać. Ani jedni, ani drudzy nie powinni bagatelizować potrzeb nowego konsumenta, ale też twórców, którzy chcą zarabiać na swoich dziełach. Światowi wydawcy książki naukowej w dużym stopniu sprościli wyzwaniu nowej technologii. Polskie książki naukowe i podręczniki uznane i poszukiwane przez środowisko akademickie udostępniane są jako pliki na portalach, które nie powinny zarabiać na ich udostępnianiu. Tracą na tym twórcy i wydawcy. Zjawisko to pokazuje wyraźną tendencję dotyczącą książki naukowej: wykładowcy polecają i wymagają od studentów znajomości określonych tytułów, które zostały wydane w formie drukowanej, a studenci poszukują ich w sieci. Ich oczekiwania zaspokajają szara strefa, a przecież, każdy chętnie skorzystałby z legalnego dostępu, nie wymagającego nawet ściągania całego podręcznika, ułatwiającego dostęp do wybranych fragmentów dotyczących poszukiwanych treści.

Najważniejszą rzeczą²⁸, jaką muszą zrobić bibliotekarze, aby dokonywać efektywnych zakupów na podlegającym ciągłej ewolucji rynku książki elektronicznej jest jasne sformułowanie celów i zasad polityki gromadzenia, ustalenie kryteriów wyboru tytułów, określenie wielkości budżetu. Dopiero wtedy można przystąpić do szukania treści zgodnych z zapotrzebowaniem użytkowników, dokonać wyboru dogodnej ceny i modelu zakupu, poddać dokładnej analizie umowę licencyjną i ocenić wydawców lub agregatorów.

Oferta na rynku naukowej książki zagranicznej jest bardzo bogata. Trudniejsza pod tym względem jest sytuacja na rynku książki krajowej, ale i tu nowym potrzebom wychodzą naprzeciw wydawcy, np. PWN z serwisem ibuk oraz hurtownicy, np. Azymut, a także Federacja Bibliotek Cyfrowych, Wirtualna Biblioteka Nauki i repozytoria uczelniane, ale to tematy do oddzielnych studiów.

²⁸S. Polanka, *op. cit.*, s. 7.

Interesujące byłoby podjęcie badań, jakie przeprowadzono w Bibliotece The College of New Jersey²⁹ w Stanach Zjednoczonych. Przeanalizowano tam tytuły wypożyczane przez czytelników do domu, na miejscu oraz w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych i zbadano zdolność elektronicznego ich zastąpienia przez tytuły obecne na platformach pięciu największych agregatorów. Okazało się, że 70% zakupionych tytułów drukowanych nie jest dostępna w wersji elektronicznej. Badania Price'a i McDonalda³⁰ wykazały, że książki elektroniczne na razie nie są w stanie w pełni zabezpieczyć potrzeb naukowo-dydaktycznych uczelni.

Istotna też jest kwestia archiwizowania treści, zmiany nośników związane z rozwojem technologicznym, ale to pole do następnych rozważań. Do archiwizacji (wieczystego dostępu) służą między innymi takie serwisy jak CLOCKSS (Controlled), LOCKSS (Lots of Copies Keep Staff Safe) czy Portico³¹.

Budując kolekcje e-booków, biblioteki muszą też rozważyć wszystkie za i przeciw użycia różnych czytników i ocenić, która metoda dostępu najbardziej satysfakcjonuje użytkowników i czy biblioteka jest zainteresowana wypożyczaniem e-booków na czytniki.

Czytniki e-książek, które prawdopodobnie staną się dobrem ogólnodostępnym dadzą czytelnikom bogactwo taniego obcowania z dowolną treścią³². Jednak w przypadku książki naukowej nie może być to treść całkowicie dowolna, czy nawet oparta na rekomendacjach lub cyfrowym marketingu. Źródłem wiedzy powinna być książka wartościowa pod każdym względem, a kryterium jej wyboru powinna być opinia kadry naukowej uczelni wyższej, natomiast ogniwem pośredniczącym biblioteka naukowa.

Bibliografia

- Armstrong C., Lonsdale R., *Introduction*, [w:] *E-books in libraries: a practical guide*, ed. by K. Price, London 2011.
- Babis H., Lipnicki R., *Książki elektroniczne jako źródło wiedzy w społeczeństwie informacyjnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2010, nr 57.
- Czapnik G., *Polski rynek książek internetowych i jego wykorzystanie w bibliotekach*, [dostęp 29.03.2013], <http://www.nowyebib.info/publikacje/matkonf/mat17/czapnik.php>.
- Dooley J., *E-books for higher education*, [w:] *E-books in libraries: a practical guide*, ed. by K. Price, London 2011.
- Gołębiewski Ł., *E-książka/book. Szerokopasmowa kultura*, Warszawa 2009.

²⁹F. Link, Y. Tosaka, C. Weng, *op.cit.*, s. 256–258.

³⁰*Ibidem*.

³¹J. Dooley, *E-books for higher education* [w:] *E-books in libraries...*, *op.cit.*, s. 130.

³²Ł. Gołębiewski, *op.cit.*, s. 26–29.

- Gołębiewski Ł., *Śmierć książki. No Future Book*, Warszawa 2008.
- Górniak T., Saletra B., *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Nie po myśli władzy: studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen i M. Żyndy, Toruń 2012.
- Grigson A., *An introduction to e-book business models and suppliers*, [w:] *E-books in Libraries: a practical guide*, ed. by K. Price, London 2011.
- Holender H., *Gromadzenie po macoszemu*, „Forum Akademickie”, 2009, nr 1 (43).
- Klukowski B., *E-booki w kraju i na świecie. Poradnik*, Warszawa 2012.
- Link F., Tosaka Y., Weng C., *Notes on operations employing usage data to plan for an e-book collection: strategies and considerations*, “Library Resources & Technical Services”, Oct. 2012, Vol. 56 Issue 4, [dostęp 29.03.2013] <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=80823739&lang=pl&site=ehost-live>.
- Morris C., Sibert L., *Acquiring e-books*, [w:] *No Shelf Required: E-books in Libraries*, ed. S. Polanka, [dostęp 29.03.2013], <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=345470&site=ehost-live>.
- Polanka S., *Purchasing e-books in libraries: amaze of opportunities and challenges* “Library Technology Reports, The No Shelf Required Guide to E-book Purchasing”, ed. S. Polanka, Nov./Dec. 2011, Vol. 47, No 8.
- Sulejewicz-Nowicka M., *Krajowy zakup drukowanych wydawnictw zwartych w latach 2005–2012 w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego* [w druku].
- Suska M., *Gromadzenie zbiorów w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–2004. Zarys problematyki. Aquisitions of Collections in the Łódź University Library in the Years 1945–2004*, [w:] *O nauce, dokumentach i informacji w bibliotekach Uniwersytetu Łódzkiego. On Science, Documents and Information in the Łódź University Library*, pod red. S. Kurek-Kokocińskiej, Łódź 2008.